

Павлишин Б. О.,
аспірант

Академії адвокатури України

ПРОБЛЕМИ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

Анотація. У статті розкриваються особливості проведення нових видів судових експертиз за кримінальними провадженнями про вбивства. Розглянуті можливості проведення судово-медичної експертизи біологічних виділень людини й фоно- та відеофоноскопичної експертизи голосу людини.

Ключові слова: експертне забезпечення, розслідування вбивств, судова експертиза, судово-медична експертиза біологічних виділень людини, фоноскопична та відеофоноскопична експертиза.

Постановка проблеми. Аналіз криміногенної ситуації в Україні свідчить, що злочини, які посягають на життя й здоров'я, залишаються однією з найгостріших проблем у сфері боротьби зі злочинністю. Сьогодні фіксується зростання кількості вбивств узагалі та вбивств за обтяжуючих обставин зокрема. Це пов'язано насамперед з економічною кризою, падінням виробництва, різким зниженням життєвого рівня широких верств населення. У злочинну діяльність втягується все більше молоді, зростає рецидивна злочинність. Наслідками військових дій на Сході країни є безконтрольний витік із зони АТО вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв, які, на жаль, знаходять своїх жертв. Водночас ті ж події формують в окремих осіб певні психологічні настанови, що орієнтують на зневажливе ставлення до життя (як власного, так і сторонніх людей). Своєрідність злочинів проти життя особи, зокрема вбивств, динамізм їх учинення, різноманітність обставин злочинів, способів їх учинення, мета й мотиви зумовлюють необхідність наукового дослідження та розроблення рекомендацій із досудового розслідування вказаних категорій злочинів. Серед них пріоритетне місце посідає експертне забезпечення досудового розслідування таких злочинів, що надає можливість слідчим відшукувати в ситуаціях невизначеності та відсутності інформації найбільш вірогідні шляхи збирання доказів.

Вирішення завдань сучасного кримінального судочинства не обходиться без використання спеціальних знань у різноманітних формах і видах. Для створення доказової бази за такою категорією тяжких злочинів, як убивства, в Україні й в окремих зарубіжних країнах активно розвиваються криміналістичні й інші види судових експертиз. Загальні питання використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні злочинів розглядалися в наукових працях відомих вітчизняних і зарубіжних науковців: Т.В. Авер'янової, В.Д. Арсенєва, Р.С. Белкіна, В.Ф. Берзіна, Т.В. Будко, А.І. Вінберга, В.Г. Гончаренка, І.В. Гори, Г.І. Грамовича, О.О. Зайцевої, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченка, М.М. Лисова, Н.Т. Малаховської, Г.М. Надгормого, А.Я. Паліашвілі, І.Л. Петрухіна, І.В. Пирога, М.Я. Сегає, Е.Б. Сімакової-Сфремян, З.М. Соколовського, І.Я. Фрідмана, О.Р. Шляхова, М.Г. Щербаковського та багатьох інших. Неправильно було б стверджувати, що проблеми використання спеціальних знань і проведення експертних досліджень за кри-

мінальними провадженнями про вбивства не були предметом дослідження вчених у галузі криміналістики, теорії судової експертизи та практиків. У цьому сенсі особливе значення мають наукові дослідження К.Є. Дьоміна «Техніко-криміналістичне забезпечення розкриття й розслідування вбивств, учинених найманими особами» і В.І. Шелудченка «Проблеми техніко-криміналістичного забезпечення розслідування вбивств» [1; 2]. Розкриті ними питання важливі для загального розуміння сутності проблеми експертного забезпечення досудового розслідування вбивств, але це не вичерпує всього різноманіття питань, що мають недостатню визначеність і неналежне теоретичне обґрунтування для ефективного використання можливостей судової експертизи в досудовому розслідуванні вбивств. Більш глибокого дослідження потребують питання загальних особливостей нових видів судових експертиз, які призначаються в кримінальних провадженнях зазначеної категорії злочинів, доказового значення їх висновків.

Аналіз сучасної експертної практики фіксує наявність деяких організаційних і методичних проблем у призначенні й проведенні нових видів експертиз. Такий стан пояснюється низкою об'єктивних причин: якісні зміни сучасної злочинної діяльності призводять до появи нових засобів учинення вбивств, тобто незнайомих, не досліджених раніше слідів; у коло експертних досліджень входять нові галузі наукових знань, формуються нові види судових експертиз; розробляються нові й удосконалюються наявні методики експертних досліджень.

Мета статті полягає передусім у систематизації теоретичних здобутків у сфері експертного забезпечення діяльності з досудового розслідування вбивств, визначення нових видів судових експертиз, які призначаються для розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень. Удосконалення процесу використання спеціальних знань під час досудового розслідування вбивств зумовлене необхідністю розроблення заходів із практичної реалізації концепції техніко-криміналістичного забезпечення розкриття, розслідування й попередження злочинів за умов, що відбулися значні зміни в реорганізації правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно зазначити, що в ході досудового розслідування вбивств неабияке значення мають професійні знання слідчого, який здійснює розслідування конкретного кримінального провадження. Проте цих знань не завжди буває достатньо для встановлення фактичних даних, потрібних для правильного вирішення кримінального провадження. Успішна боротьба з насильницькими злочинами, зокрема й убивствами, значною мірою залежить від розширення можливостей отримання доказової інформації в ході досудового розслідування. Серед низки процесуальних і непроцесуальних форм використання спеціальних знань виокремлюється основна процесуальна форма – судова експертиза. Потреба в її застосуванні виникає тоді, коли інші форми допомоги обізнаних осіб для розв'язання питань, що мають

значення в судочинстві, виявляються недостатніми. Вона значно розширює пізнавальні можливості процесуальної особи, дає змогу використовувати в досудовому розслідуванні вбивств весь арсенал сучасних можливостей науки. Тому вимоги сьогодні ставлять перед органами досудового розслідування завдання щодо впровадження в систему доказів дедалі більш широких сучасних можливостей судових експертиз.

Кожний злочин викликає різноманітні зміни в матеріальній обстановці й у предметі посягання. Типовими наслідками вбивства є сліди в широкому розумінні: відображення, речовини й сліди-предмети, залишені суб'єктом, його жертвою, іноді – іншими особами. Часто характерними є сліди взаємодії елементів (убивця, жертва, знаряддя та місце вбивства), які, впливаючи один на одного, утворюють специфічний слід, що дає змогу виявити в кожному елементі сліди інших елементів. На місці вбивства, окрім відображень зовнішньої будови одного об'єкта на іншому (папілярний узор, сліди взуття тощо), виявляють і сліди-речовини – невеликі об'єми рідини, твердої або газоподібної субстанції. Найбільш інформативними є відображення людини та її біологічні об'єкти; найчастіше це кров, частки епідермісу, нігтів, волосся і т. п.; виділення, зокрема потожирова речовина, запахові сліди, слина. До матеріальних утворень відносять і сліди-предмети, пов'язуючи їх виникнення, переміщення та зміну зі злочинном. Зазвичай учинення вбивства супроводжують характерні сліди, що свідчать про насильницьку смерть, інші факти. Окрім пошкоджень на трупі й одязі (ножові, вогнепальні пошкодження; сліди ін'єкцій і вплив інших знарядь і засобів, а також вогню, кислоти та ін.), виявляють сліди боротьби, знаряддя й засобів убивства, волосся, текстильні волокна, різноманітні речовини й сліди пальців рук, зубів, нігтів, взуття злочинця, зокрема й на предметах навколишньої обстановки. Отже, значна кількість слідів, зокрема біологічних, зосереджена на тілі, одязі трупа.

Сліди вбивства пропонують групувати на такі основні комплекси: сліди насильницької смерті на трупі або частинах розчленованого трупа (певні ушкодження залежно від способу вчинення вбивства, вхідні та вихідні вогнепальні отвори, сліди удушення шнурами, сліди опіків, сліди боротьби, мікрооб'єкти (волосся, кров, епітелій під нігтьовими пластинами, інші біологічні сліди вбивці, а також волокна з одягу злочинця, уламки керамічних, скляних виробів, які стали знаряддям злочину, паливно-мастильні матеріали та лакофарбові речовини тощо)); сліди на місці (місцевості) учинення злочину (зброя, гільзи, кулі, відбитки пальців рук, ніг, мікрооб'єкти, сліди транспортного засобу, сліди боротьби); сліди на місці приховання злочину (сліди волочіння трупа, сліди транспортного засобу, сліди крові потерпілого, залишені під час розчленування трупа) тощо; сліди на особі злочинця (сліди порохи та металізації в разі застосування вогнепальної зброї, сліди крові потерпілого, сліди боротьби, мікрооб'єкти) [3, с. 569–570].

Характер слідів, які виникають під час учинення вбивств, визначає види судових експертиз, для проведення яких залучають експерта за кримінальними провадженнями про вбивства. Під час розслідування вбивств може бути проведена будь-яка експертиза. Найчастіше призначають судово-медичні, судово-балістичні, експертизи холодної зброї, вибухотехнічні, біологічні експертизи зі слідами виділень людини, фоноскопічні та відеофоноскопічні, дактилоскопічні експертизи. Проте в досудовому розслідуванні вбивств далеко не повною мірою використовуються можливості нових видів судової експертизи. Застосування обмеженого виду експертиз, застарілі методики

експертних досліджень, незнання сучасних можливостей – усе це суттєво обмежує доказову базу. У нашому дослідженні ми розглянемо переважно можливості тих судових експертиз, які є новими для сучасної експертної практики.

Судово-медичному дослідженню підлягають насамперед трупи осіб, які загинули насильницькою смертю чи за наявності підозри на таку смерть. У цих випадках під насильницькою смертю розуміють смерть, що настала в результаті зовнішнього насильства, незалежно від того, ким або чим і за яких обставин таке насильство було заподіяне. Судово-медична експертиза передбачає зовнішнє й внутрішнє дослідження трупа, а також проведення додаткових лабораторних досліджень – гістологічних, токсикологічних, імунологічних, медико-криміналістичних тощо. У проведенні судово-медичної експертизи трупа бере участь не лише судово-медичний експерт, якому доручено проведення експертизи, а й низка інших спеціалістів, залучених ним за його власною ініціативою й без доручення слідчого: судово-медичний гістолог, який проводить мікроскопічні дослідження тих чи інших ознак впливу зовнішніх факторів (наприклад, нашарування на шкірі металу, кіптяви тощо), судовий хімік, який установлює наявність отруйних речовин в органах, тканинах, виділеннях людського організму. Порядок проведення експертизи повинен відповідати Правилам проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи, що затверджені наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. № 6 [4, с. 434, 435].

Слідами злочинів, що залишаються на місці події, тілі й одязі учасників злочинного діяння, часто є об'єкти біологічного походження: волосся, кров, слина або їх фрагменти та ін. Наявність цих об'єктів зумовлена, насамперед, протиправними діями осіб, які заподіюють тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості потерпілим під час учинення вбивств, а також активним опором жертви, боротьбою, яка часто супроводжується заподіянням ушкоджень зловмиснику. Поруч із розвитком нових форм і методів ідентифікації, наприклад, генної, дактилоскопічна ідентифікація продовжує посідати чільне місце в експертній практиці. За допомогою саме цього методу встановлюється лєвова частка осіб, причетних до вчинення злочинів. Досвід використання технологій білкового та молекулярно-генетичного дослідження в практиці роботи правоохоронних органів переконливо свідчить про те, що завдяки йому ефективність розслідування багатьох видів злочинів може бути суттєво підвищена. Ще недавно біологічна експертиза на службі судового процесу полягала в основному в дослідженні слідів крові, які аналізувалися на основі класифікації за її групами. Проте, як слушно підкреслює С.В. Петричук, збіг групи крові, статі, визначеної за слідами біологічного походження людини (крові, волосся, поту тощо) на зброї й інших речових доказах і зразках біологічного матеріалу людини, дає підстави робити висновки лише про можливу причетність конкретної підозрюваної особи до вчинення злочину [5, с. 46]. Результати такої експертизи були не надто важливими через низький рівень вірогідності. Вплив на криміналістику науково-технічного прогресу можна показати на прикладі виявлення феномена гібридизації носіїв генетичної інформації дезоксирибонуклеїнової й рибонуклеїнової кислот [6]. Ця методика дозволяє засвідчити факт присутності особи в певному місці, наявності контактів із певною особою чи встановити особу невідомої людини. Це пояснюється тим, що кожна клітина організму, починаючи з внутрішньоутробного періоду й до самої смерті, зберігає свій суворо незмінний вид індивідуальних елементів ДНК [7, с. 18]. Ученими дове-

дено, що в ДНК є індивідуальні ділянки, які слугують немов особистим знаком людини, тобто вони неповторні, у різних людей вони різні. Індивідуальні ділянки ДНК можуть стати безпомилковим маркером, що дозволяє відрізнити одну людину від іншої: досить мати для цього краплю крові, сперми, невеликий шматочок шкіри чи волосся. Використання генотипоскопії не залишає безкарними небезпечні злочини проти життя й здоров'я людини й водночас не дозволяє звинуватити помилково вказаного підозрюваного. Сучасні досягнення судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи дають змогу одержувати інформацію про визначену особу за допомогою найрізноманітніших слідів біологічного походження (особливо під час учинення тяжких неочевидних злочинів проти людини), які часто виявляються на місці події й мають відношення до організму людини. За допомогою цього методу можна однозначно встановити джерело походження як крові, так і інших об'єктів біологічного походження, які мають відношення до організму людини, від конкретної особи [8, с. 36]. Можливості приладів дозволяють використовувати для дослідження ДНК мінімальну кількість біологічного матеріалу та встановлювати його якісний склад. За допомогою сучасних реагентів стало можливо досліджувати об'єкти із сильно зруйнованою ДНК (обгорілі кісткові фрагменти, одиначне волосся, сліди пальців рук, лупу, мікросліди сперми, слини та крові) [5, с. 46]. Про актуальність унікального методу ДНК-аналізу свідчить і те, що з його допомогою можна було б ефективніше розшукувати безвісно зниклих осіб, зокрема в зоні проведення АТО, установлювати особи невпізнаних трупів, ідентифікувати жертв авто- і авіакастраф [9, с. 80].

Перспективним напрямом для проведення експертного дослідження за кримінальними провадженнями про вбивства є розроблення методики діагностування генетично зумовлених захворювань людини за слідами поту та крові за допомогою ольфакторного методу. Методи ДНК-аналізу та біосенсорний ольфакторний метод дослідження поту й крові дають змогу провести ідентифікацію людини за слідами, які раніше вважалися непридатними для досліджень (мікросліди крові, змазані потожирові сліди рук на зброї тощо). Можливим є проведення діагностичного дослідження таких слідів для встановлення видової, статевої, вікової групи особи, що залишила сліди, а також для встановлення давності сліду [10]. Існують передумови для формування нового виду судово-біологічних досліджень – судово-ентомологічної експертизи, заснованої на ентомологічному дослідженні трупів для встановлення терміну настання смерті, місця вчинення злочину за наявністю й станом комах-некробіонтів. Судова ентомологія – це самостійна наукова дисципліна, що виникла на межі біології, судової медицини та криміналістики, яка вивчає закономірності утворення продуктів життєдіяльності комах на трупах та інших криміналістично значущих об'єктах.

Часто за матеріалами кримінальних проваджень про вбивства проводяться фоноскопичні та відеофоноскопичні експертизи. У межах експертних спеціальностей основними завданнями експертизи звуко- та відеозапису є: проведення технічної експертизи матеріалів і засобів звуко- та відеозапису; дослідження диктора за фізичними параметрами усного мовлення, акустичних сигналів і середовищ; лінгвістичне дослідження усного мовлення. Трапляються випадки, коли аудіо- та відеозаписи отримані з камер відеоспостереження, відеореєстраторів або з мобільних телефонів. Практика експертного дослідження таких матеріалів свідчить, що якість запису не завжди відпо-

відає необхідним вимогам проведення фоноскопичного, фонетичного й інших досліджень. Зазвичай магнітні записи мають обмежений обсяг корисного мовного матеріалу та відеоматеріалу, що записаний за несприятливих оперативних умов, зашумлений сторонніми джерелами звуків. Тому особливе значення має кваліфіковане експертне дослідження таких об'єктів. Практично всі питання, що стосуються дослідження звукової (мовної) інформації, яка записана на звуковій доріжці магнітної відеострічки, можуть бути вирішені в процесі фоноскопичного дослідження. Виняток складають завдання, притаманні саме відеозапису, що зумовлені його технічними особливостями й вирішуються лише під час спільного дослідження відео- й аудіосигналів, які зафіксовані на магнітній стрічці. Загальна методологія автоматизованого судово-експертного дослідження матеріалів і засобів цифрового звукозапису базується на оптимізації методів і засобів виявлення, виділення й аналізу комплексу індивідуальних ознак відповідно до вибраних критеріїв оцінки й особливостей об'єктів дослідження [11, с. 248–256]. Нині методологія автоматизованого експертного дослідження звукових чи відеофайлів цифрового запису як об'єкта криміналістичного дослідження побудована на застосуванні спеціалізованих програмно-апаратних засобів [12, с. 10].

Сучасний стан фоноскопичних і відеофонографічних досліджень дає змогу вирішити такі питання: установити джерело звуку (людина, технічний пристрій, агрегат, зброя тощо); ототожнити аудіо- та відеопристрої, на яких здійснювався запис звукових слідів; дешифрувати зміст нерозбірливої мови чи іншої звукової інформації; установити різні зміни, навмисно внесені або утворені внаслідок експлуатації фонограми (монтажу, перезапису, знищення запису); установити емоційний стан людини за її усною мовою за допомогою кількісних ознак спектральних вимірів; установити, на якій апаратурі виконана фонограма, що досліджується, є вона оригіналом або копією [13, с. 86]. Розвиток технологій експертного дослідження звуко- та відеозаписів, безперечно, має позитивний вплив на методи й засоби фоноскопичної та відеофоноскопичної експертизи. Необхідність переходу на якісно новий рівень судово-експертних технологій зумовлена викликами часу й зростаючими потребами кримінального судочинства.

Висновки. Установлення комплексу судових експертиз, які необхідно призначити в ході досудового розслідування вбивств, може орієнтувати слідчого вже на початковому етапі розслідування щодо майбутнього обсягу роботи у зв'язку з передбачуваною підготовкою матеріалів для таких експертиз. Сьогодні розроблені теоретичні та методологічні основи різних класів, родів і видів судових експертиз, викристалізувалися тепер уже класичні предметні та з'явилися нові види експертиз, які можуть бути призначені за кримінальними провадженнями щодо вбивств. Узагальнюючи викладене, необхідно відмітити, що інтенсивний розвиток судових експертиз і поява нових напрямів експертного дослідження в досудовому розслідуванні кримінальних проваджень відкриває широкий простір для окремих наукових пошуків, заснованих на практичному досвіді.

Література:

1. Демин К.Е. Технично-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования убийств, совершенных наемными лицами : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / К.Е. Демин. – М., 2001. – 201 с.
2. Шелудченко В.И. Проблемы технико-криминалистического обеспечения расследования убийств : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.И. Шелудченко. – Краснодар, 2002. – 25 с.
3. Благута Р.І. Криміналістика : [підручник] / Р.І. Благута, О.І. Гарасимів, О.М. Дуфенюк. – Львів : ЛьвДУВС, 2016. – 948 с.

4. Гора І.В. Судові експертизи у сфері медицини, фармацевтики та біоетики / І.В. Гора // Людина: медицина, фармацевтика, біоетика : [наукова монографія] / за ред. В.Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – С. 431–471.
5. Петричук С.В. Особливості призначення та проведення молекулярно-генетичних експертиз / С.В. Петричук // Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів : матеріали круглого столу (Київ, 25 лютого 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 45–48.
6. Рысков А.П. Генная дактилоскопия / А.П. Рысков // Наука и жизнь. – 1988. – № 8. – С. 18–21.
7. Рогаев Е.И. ДНК ищет преступника / Е.И. Рогаев // Здоровье. – М., 1989. – № 2. – С. 18.
8. Ковалевська Є.В. Значення використання генотипоскопії як виду спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів / Є.В. Ковалевська // Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів : матеріали круглого столу. (Київ, 25 лютого 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 35–38.
9. Кривда Р.Г. Використання аналізу ДНК у судово-медичних експертизах / Р.Г. Кривда, Н.Е. Кожухова, Г.Ф. Кривда, та ін. – Одеса : ОДМУ, 2001. – 92 с.
10. Стегнова Т.В. Установление некоторых диагностических признаков человека по запаховым следам : методические рекомендации ЭКЦ МВД РФ / Т.В. Стегнова, К.Т. Сулимов, В.И. Старовойтов, В.В. Грищенко. – М., 1996. – 35 с.
11. Галяшина Е.И. Актуальные проблемы экспертизы цифровых фонограмм / Е.И. Галяшина // Теорія та практика судової експертизи й криміналістики : Зб. наук. праць. – Х. : Право, 2008. – Вип. 8. – С. 248–256.
12. Мазниченко Ю.О. Методологічні аспекти автоматизованого дослідження матеріалів і засобів цифрового звукозапису / Ю.О. Мазниченко // Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів : матеріали круглого столу (Київ, 25 лютого 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 9–14.
13. Ухаль А.М. Експертно-криміналістична служба: структура та діяльність : [навчальний посібник із методичними рекомендаціями] / А.М. Ухаль, А.П. Шеремет. – Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2000. – 180 с.

Павлишин Б. А. Проблемы экспертного обеспечения досудебного расследования убийств

Аннотация. В статье раскрываются особенности проведения новых видов судебных экспертиз по уголовным производствам по убийствам. Рассмотрены возможности проведения судебно-медицинской экспертизы биологических выделений человека, а также фоно- и видеофоноскопической экспертизы голоса человека.

Ключевые слова: экспертное обеспечение, расследование убийств, судебная экспертиза, судебно-медицинская экспертиза биологических выделений человека, фоноскопическая и видеофоноскопическая экспертиза.

Pavlyshyn B. Problems of expert support for pre-trial investigation of murders

Summary. The article reveals the peculiarities of carrying out new types of forensic examinations in criminal proceedings on murders. The possibilities of conducting forensic medical examination of human biological isolations and phono- videophonoscopic examination of human voice are considered.

Key words: expert supply, investigation of murders, forensic examination, forensic examination of biological emissions of a person, phonoscopic and videophonoscopic examination.